

Štěpán disertace

Tématem práce Štěpána Kubalíka je povaha estetického souzení. Zkoumání estetické soudnosti, mnohými filozofy precizovaného konceptu distinktivního druhu zkušenosti se specifickou, od jiných typů soudnosti odlišenou strukturou, vytváří bezesporu klíčový předmět moderní etablované estetiky. Diskurzivním polem, v jehož rámci Kubalík tento předmět zkoumá, ovšem není jeho původní kontext iniciovaný epistemologií 18.-19. století, ve 20. století pak fenomenologií, strukturalismem a percepčními teoriemi atp., nýbrž jeho přenos do diskuze analytické estetiky, kde se v intenci metodologie filozofické analýzy přesouvá pozornost od tradičního esencialistického tázání po povaze předmětu zkoumání (co je X) ke zkoumání způsobu užívání jazyka v rámci debat uměnovědných disciplín (jaká je funkce X v jazyce).

Konkrétněji specifikováno, cílem práce Štěpána Kubalíka je snaha osvětlit povahu estetické zkušenosti, respektive svébytnou logiku estetického souzení, které se v kontextu teoretických představ o pravidlech řídících racionalitu našich soudů v oblasti mimoestetických výroků jeví jakožto „kognitivně iritující“. Tato postulovaná dráždivost je iniciačním způsobem formulována v antinomii estetického soudu vkusu Immanuela Kanta, jejíž ozvěnu Kubalík nachází ve vlivných Estetických pojmech Franka Sibleyho. Klíčovým výchozím textem disertační práce je tudíž tato Sibleyho stať, která do analytické diskuze vnáší problém antinomie estetické soudnosti a patří k základním pracím věnovaným logice estetických pojmů. Je třeba si uvědomit, že i standardně „iritující“ kantovská teze se jeví jako obzvláště iritující (v prvním kole obratu k jazyku slouží estetické pojmy jako případ zvláště matoucího produktu tradiční spekulativní filozofie) v kontextu té filozofické doktríny, pro kterou se stal jazyk v době epistemologie relativity, neúplnosti a neurčitelnosti, předmětem nové naděje na ukotvení produktivní vědecké diskurzivní praxe prostředky jeho očišťující logické analýzy.

Páteří Sibleyho úvah je v tomto projasňujícím duchu zkoumání způsobu, jakým v běžném jazyce užíváme estetických termínů. Jeho strategie spočívá v tematizaci čtyř základních problémů (rozlišení estetických a mimoestetických soudů a výroků, rozlišení popisných estetických soudů a soudů hodnotících (verdikty), problém objektivitv estetických soudů a konečně téma závislosti estetických vlastností na vlastnostech mimoestetických). Tyto vzájemně podmíněné, v Sibleyho textu propojené okruhy Kubalík systematicky a přehledně třídí, aniž by ztrácel ze zřetele jejich konvergenci v problému všech problémů: v otázce, jak se vyrovnat s nárokem na objektivní platnost estetického soudu v oblasti, která se vzpírá logice souzení, pokud, Sibleyho slovy, neexistují žádné mimoestetické vlastnosti, které by sloužily jako logicky postačující pro užití estetických výrazů či pojmů, z čehož plyne, že estetické pojmy nemohou být pojmy řízenými obecnými pravidly. Postupná precizní analýza Sibleyho argumentace s pomocí vybraných kritických komentářů, jež by bylo lze exponovat jen za cenu neúnosné délky tohoto posudku, však přinesla nechtěné důsledky: rozmělnění matoucího a podezřelého konceptu na poznávací soud na jedné straně a subjektivní zalíbení na straně druhé. Kubalík zde demaskuje především vliv pozitivismu rané fáze analytické filozofie (deskriptivní přístup k problému estetického používání jazyka) na pojetí estetického prožitku a snahu vymanit jej z kategorie pouhého subjektivního aktu hodnocení ve prospěch jeho kognitivní povahy.

Podstatnou roli ve vývoji argumentace zde hraje obsáhlejší Kubalíkova analýza Sibleyho úvah o barvě jakožto oblasti, kde se soudy, analogicky k estetickým soudům, neřídí pravidly, nýbrž jsou fundované tradicí a tzv. percepčním důkazem (barvy nelze, tak jako estetické vlastnosti, redukovat na základnější vlastnosti, jejichž prostřednictvím bychom je mohli vymezit). Kubalík však odhaluje za nabízejícím se srovnáním jistou povrchnost v identifikaci percepčního důkazu na úkor mnohem podstatnějšího rozdílu, který zde zapadl – totiž rozdílu v obecnosti užívaného slovníku v obou doménách (barvy a estetické kvality). Navíc, jak ukazuje dále, v diskuzi o barvách se nelze opřít o žádnou sadu termínů a vysvětlujících strategií, jak svůj soud obhájit, zatímco v případě estetických vlastností tomu je zcela jinak (viz Sibleyho úvahy o výkonu kritika). Trpělivý a pozorný Kubalíkův výklad ukazuje, že precizací svého pojetí se Sibley stále více vzdaluje oné teoreticky zajímavé rozpornosti, což potvrzuje i následný rozbor pozdějších Sibleyho textů, ale i prací jeho pokračovatelů (kritiků i těch, kdo produktivně jeho teorii využívají): tento antinomický moment je typicky zastřen, nebo rozmělněn v pokusu převést napětí v soudu vkusu na případy, kdy iritující rozpor mizí: podřazení estetického soudu pod soud běžného typu, nebo subjektivace či redukce soudnosti na pouhý výraz osobní slasti. Kubalíkova práce tak zřetelně a přesně odkrývá, jak se v jednotlivých strategiích polemik se Sibleyho tezí zakrývá a znovu vynořuje klíčový problém či úhelná teze Sibleyho původní práce, totiž problém normativity nezakládající se na typech pravidel známých z jiných oblastí jazykové praxe (s.149). Neuspokojivost řešení Sibleyho silné vstupní teze, však nijak neoslabuje indicie, které prozařují ze zvláštní péče, již Sibley věnuje strategiím k obhajobě našeho estetického soudu (s.40), a které se později ukáží jako klíč ke Kubalíkovu řešení problému povahy (ospravedlňování) estetického soudu: zaprvé zjištění, že metafora je zásadní prostředek pro vyjadřování našich estetických soudů, a za druhé: že práce kritiků nespočívá ve snaze poskytnout tradiční důkaz, nýbrž v pokusu ovlivnit naši zkušenost či nasměrovat naši pozornost (zhlédnutí aspektu).

Příkladem dalšího příklonu ke kritizované pozici v otázce estetické soudnosti, jejíž tendenci odkrývá Kubalík v procesu „banalizace“ klíčové antinomie Sibleyho vstupní teze, jsou vlivné Kategorie umění Kendalla Waltona, jehož poukaz na vliv historického kontextu na hodnocení estetických vlastností uměleckých děl přispěla zásadním způsobem k teorii estetického souzení v analytické tradici. Nežli ovšem Kubalík přistoupí ke kritice Waltonovy práce, bere v potaz úvahu, zda by jisté vodítko k problematice vztahu mezi soudem a jeho odůvodněním nemohlo posunout o něco dále zvažování pojmu supervenience. V této strategii však Kubalík nenachází žádný epistemologický výtěžek pro řešení „kognitivně iritujícího“ problému antinomie estetického soudu. Chápe ji totiž jako slepou uličku a identifikuje v celém projektu pouhou ontologizaci původního problému vztahu nonestetických a estetických vlastností. Přistoupíme-li totiž podle Kubalíka na tuto transkripci do nového slovníku, dostáváme se, jeho slovy, opět na počátek našeho problému bez toho, aniž bychom obdrželi vysvětlení procesu, jak selektovat (propojit) mimoestetické a estetické vlastnosti způsobem, který by umožňoval vyvodit obecná pravidla o jejich poměru (s.129).

Následná expozice Waltona odhaluje, že konsenzuálně přijatá, precizní a na mnoha místech přesvědčivá analýza způsobů, kterak přispívají kontextuální kategorie ke správnému estetickému ocenění díla, nepostoupila vlastně nikam dále než za „vstupní evidenci Waltonova článku“. Podle Kubalíka totiž k otázce, z jakého důvodu by nám měly kontextuální informace pomoci ospravedlnit náš estetický soud, autor mlčí. Cestou k jejímu zodpovězení (a možnosti obhájení hodnoty Waltonova příspěvku) by totiž pro Kubalíka byla

především precizní analýza pojmu „kategorie“ (identita kategorií a problém jejich ustavování). Tu ovšem Walton nenabízí. Taková analýza identity kategorie, vedená právě hlediskem jejího ustavování, kde se jako klíčovou ukazuje role estetického souzení, podporuje představu o její povaze, která je v rozporu s indiciemi Kendalla Waltona a jeho „statickým“ kognitivismem. Následující vtažení polemiky Nathana, která se týká možné redukce čtyř Waltonových podmínek na první dvě, postupně precizuje zásadní odhalení, totiž, že kategorie není strnulou normou, statickým pravidlem, nýbrž skutečností dynamickou, která se proměňuje vždy, když se objeví nový kandidát, jenž má být do této kategorie začleněn (183). Estetický soud, tvrdí Kubalík, je zkrátka jádrem každé kategorie umění, ačkoli o něm Walton nikde nehovoří (200).

Odpověď na stále unikající otázku, v čem spočívá estetičnost aktu oceňování však Kubalík nenachází ani ve výkladu klíčových textů environmentální estetiky věnovaných oceňování přírody (Carlson, Hepburn) z pozice tzv. vědeckého kognitivismu, kde se v nekritickém přijetí Waltonovského schématu do problematiky soudů o přírodním krásnu stále připomínají nezodpovězené otázky po povaze estetického souzení a roli pojmu estetična.

Tendenci k utvrzování kognitivistické pozice v rámci analytické diskuze oproti formalismu (či spíše jeho karikatuře či perzifláži) představuje Kubalík i ve shrnující podkapitole druhého oddílu práce průzkumem další precizace argumentace kontextualistů směřující k potvrzení větší explanační síly kontextualistického oceňování oproti jeho nezajímavé, formalistické verzi. Ta (precizace) přináší na scénu pojem funkce (pojmové určení účelu jakožto adaptace Waltonova kontextualismu v oblasti oceňování umění pro oblast estetického oceňování funkčnosti v přírodě), která je jako zásadní komponenta estetických prožitků podle jejich protagonistů neslučitelná s nezajímavostí a bezpojmovostí čistého soudu vkusu. Jak ovšem zdůrazňuje Štěpán Kubalík, za novou formulací se skrývá stále týž starý problém: nemožnost vysvětlení rozdílu mezi estetickým oceňováním přírody a vědeckým zájmem o ni (s. 248).

V posledním, třetím oddíle Štěpán Kubalík nabízí pozitivní příspěvek k řešení vstupního problému a odpovídá na klíčovou a v analyzovaných textech nikde uspokojivě nezodpovězenou otázku: co tvoří podstatu estetického soudu, respektive jak smířit nárok na jeho obecnost s nemožností opřít naše souzení o obecná pravidla. Klíčem k uchopení iniciační otázky je zde porozumění metaforickému užití jazyka (kombinace pojmovosti a smyslovosti), které přichází ke slovu v případě ospravedlnování našeho estetického soudu v momentě, kdy Kubalík výstižně přeložil Sibleyho napětí mezi řízeností a neřízeností pravidly na situaci lépe vystihující klíčový problém – napětí mezi obecností či pravidelností percepčního soudu na jedné a jeho jedinečností na druhé, estetické straně.

Za podmínku úspěchu takového podniku ovšem Kubalík předpokládá nejprve výběr vhodné teorie metafory. Z analyzovaného vzorku jejich kanonických verzí pokládá za vhodného kandidáta především Aldrichovu tematizaci evokativní funkce jazyka, která spadá do ranku překonávání reduktivního, zploštělého pozitivistického přístupu k jazyku jakožto nástroje k přesné reprezentaci faktů. Klíčovým se pak ukazuje jeho termín expresivního zpodobnění coby klíče k pochopení evokativní povahy kritického komentáře díla, vycházejícího z Wittgensteinova pojetí aspektového vidění (seeing-as jako opak případu interpretace), tedy vyvstání a zakoušení estetického aspektu. Nezanedbatelnou roli v pochopení toho, kterak se v rámci (estetické) zkušenosti uplatňují pravidla, zde pro Kubalíka hrají i Filosofická

zkoumání přirozeného jazyka Ludwiga Wittgensteina, která dovolují Kubalíkovi pevněji fundovat myšlenku, že je-li celá naše zkušenost (dynamičnost a posun v aplikaci pravidel v jazykových hrách) prodchnuta spontaneitou a kreativitou a má prožitkový základ, je pak cele proscena estetickou zkušeností. Hesterovo rozpracování Aldrichových zjištění, jeho pojetí metafory jako zkušenosti aspektového vnímání, které propojuje a vzájemně podmiňuje pojmovost (doslovný význam predikátů) a (estetickou) smyslovost (vyvstání nového aspektu), pak představuje finální komponentu pro formulaci vlastního Kubalíkova návrhu. Dynamické a procesuální zjednávání kvality opřené o percepční důkaz a pojmové rámování vytváří onu specifickou povahu estetické soudnosti, která na jednu stranu činí neproduktivním vnášet na ni nárok jako na verdikt, který snese objektivní verifikaci. Na druhou stranu, možnost zahlédnout charakteristický aspekt v percepčním aktu řízeném aplikací dynamických pravidel ospravedlňuje nárok na obecnou shodu a činí tak estetickou diskuzi smysluplnou. Estetický soud má tedy apelativní či persvazivní charakter, je přizváním ke sdílení zakoušené hodnoty s oprávněnou nadějí na intersubjektivní porozumění.

Předložená dizertační práce Štěpána Kubalíka je především vynikající ukázkou schopnosti propojit precizní pojmovou a argumentační analýzu a znalost logicko-sémantických nástrojů, jenž jsou podmínkou produktivity filosofického projektu obratu k jazyku, s uplatněním znalostí strukturálních, fenomenologických, procesuálních a dalších kontinentálních teorií, které mu umožňují korigovat slabiny a dogmaticnost přesunu sledovaného tématu estetické soudnosti do analytické a post-analytické filosofické diskuze, a přitom vytěžit její pozoruhodné výsledky plynoucí z fundamentální změny perspektivy. Tato schopnost se ukazuje v plauzibilním návrhu pozitivního vymezení soudu vkusu, který zachovává jeho kvalitativní jedinečnost a nerozpouští ono „iritující napětí“ – a s ním tedy i celý problém estetická -, v reduktivně kognitivistickou či zploštěle formalistickou doktrínu. Štěpán Kubalík pracuje se zdrojovými texty s předem jasně vymezeným cílem, bezchybně a jasně, nenechává se zavést cirkulárními a vyprázdněnými argumenty vydávanými za plauzibilní řešení zvoleného problému a postupně, s využitím analyzovaných koncepcí, buduje vlastní kreativní obraz procesu a logiky estetického soudu. Práce Štěpána Kubalíka tak nepostrádá žádnou z kompetencí, jež se od dizertační práce očekává (jasný a relevantní cíl, široká znalost kontextu, logické a přehledné vedení argumentace, brilantní expozice a interpretace a trpělivá rozvaha, jejímž plodem je kreativní přínos v daném tematickém poli).

Práci proto považuji za vynikající vědecký příspěvek ke klíčovému tématu současné estetiky a bez výhrad ji doporučuji k obhajobě.

Otázky k obhajobě:

1) V rámci kritické poznámky k Hesterovi (s.298) si Štěpán Kubalík všímá jím proponované asymetričnosti vztahu mezi bohatostí představ u metaforického subjektu a jeho predikátu (dle Hestera „bohatost leží na straně metaforického predikátu“), kterou Hester předpokládá coby iniciační moment vyvstání aspektu, čímž podle Kubalíka přehlíží, či nedoceňuje jeho (aspektu) kontinuální vnímání jako základu naší každodenní zkušenosti). Metafora však podle Kubalíka nemá být považovaná za „pouhou jazykovou ozdobu, [k takové představě by důraz na vyvstání aspektu skrze asymetričnost vztahu mohl vést; pozn. Ciporanov], nýbrž za

hybnou sílu proměny jazyka a je tudíž v jazyce (...) všudypřítomná. (s.310). Zaměříme-li se ovšem na veškeré uváděné predikáty z mimoestetického slovníku (tuhý, nervní, jiskřivý, vířivý atp.), které hrají základní roli při kritikově vedení druhého k zahlédnutí aspektu, tato asymetričnost je ukazuje jako nepřehlédnutelná. Právě taková asymetričnost je (vedle zde probíraných sémantických teorií metafory) základem kognitivní teorie metafory, kde je metaforický přenos v rámci *běžného vnímání* (zamrzlé metafory jako základ našeho jazyka) původně řízen potřebou nasytit sdělitelným významem sféru aplikace abstraktnější zkušenostní povahy (čas, láska, myšlení), významy-aspekty ze zdrojové oblasti, jež těžší především z lépe zkušenostně etablovaných kategorií, do kterých jsme pevněji vrostli od dětství (smyslově lépe uchopitelné). Jeví se tedy v kontextu dosaženého relevantní otázka po rozlišení estetického užití (cíleného porušování řídicích pravidel) a kognitivního užití metafory (původní absence pravidel a jejich ustavování)? Případně, je možné brát v potaz vývojový aspekt (v ontogenetickém smyslu) v osvojování metafor (Mléčná dráha je v jistém věku dítěte stále metaforou živou), zároveň i dynamický vývoj našeho jazyka – od jiskřivé metafory (vidění-jako) k metafoře zamrzlé (pojem), a umění tak zřetelněji odlišit od ostatní kognitivní praxe coby jakousi laboratoř rekontextualizace a aktualizace, kterou potřebujeme, když vyrosteme z dětství?